

ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ РОСЛИН EX SITU TA IN SITU

УДК 635.925:631.543

І.С. КОСЕНКО, В.Г. КОЗЛОВ, М.М. ДЖИМ

Дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
Україна, 20300 Черкаська обл., м. Умань, вул. Київська, 12а

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ВІКОВИХ НАСАДЖЕНЬ ДЕНДРОПАРКУ "СОФІЇВКА" НАН УКРАЇНИ

Подано біометричну характеристику найстаріших дерев парку, наведено відомості щодо стану дерев на окремих ділянках парку, розглянуто деякі проблеми збереження вікових насаджень.

Опису насаджень дендропарку "Софіївка" присвячено багато праць [1, 2, 5–8, 10, 12, 13], в яких наведено відомості щодо історії парку, його архітектурних і гідротехнічних споруд, дерево-чагарникової рослинності. Дендрологічні проблеми неодноразово висвітлювались впродовж усього часу існування парку (205 років) [1, 2, 9]. Але питання збереження старовинних насаджень парку майже не розроблялися.

Найстарішими деревами парку є три екземпляри дуба звичайного, вік яких становить понад 300 років. Один з них зростає як солітер на поляні біля китайської альтанки, два дуби-брати – на поляні "Грибок", їхня біометрична характеристика наведена в табл. 1.

У попередніх публікаціях автори [1, 2, 12, 13] вже розглядали стан деревних

насаджень парку, звертали увагу на недостатній за ними догляд.

Декоративні якості багатьох дерев виявляються тільки в зрілому віці, що має велике значення для старовинних парків, бо саме вони певною мірою визначають образ парку чи саду. Так, Д.С. Лихачов [11] вважає, що "...справжніми героями романтичних парків є дерева старі і переважно самотні. Дуплистість, відмерлі гілки скоріш прикрашають дерево, аніж псують його декоративні якості. Старе дерево несе в собі більше індивідуальних рис, ніж молоде".

Окремі автори [6, 14] наводять дані щодо тривалості життя деревних рослин (табл. 2). За нашими спостереженнями, вік більшості старих дерев парку відповідає цим даним, проте на окремих ділянках парку вік дерев значно нижчий від середнього, що, можливо, пояснюється негативним впливом факторів навколишнього середовища.

© І.С. КОСЕНКО, В.Г. КОЗЛОВ, М.М. ДЖИМ, 2003

**Біометрична характеристика найстаріших дерев дендрологічного парку
"Софіївка", серпень 2001 р.**

Назва виду	Вік, роки	Діаметр стовбура, см	Висота, м	Місце зростання, № кварталу
Дуб черешчатий	300	152	20	13
<i>Quercus robur</i> L.	300	136	19	22
	300	90	19	22
Тополя біла (4 шт.)				
<i>Populus alba</i> L.	150	100 – 135	30	31
Липа серцелиста				
<i>Tilia cordata</i> Mill.	200	148	25	26
Бук лісовий				
<i>Fagus sylvatica</i> L.	110	69	31	30
Бук лісовий 'Пурпуроволистий'				
F. s. ' <i>Atropurpurea</i> '	110	59	31	30
Бук лісовий 'Круглолистий'				
F. s. ' <i>Rotundifolia</i> '	110	53	28	30
Бук східний (до 1991 р.)				
<i>Fagus orientalis</i> Lipsky	100	75	29	26
Ліщина деревовидна (4 шт.)				
<i>Corylus colurna</i> L.	110	52 – 56	30	30
Сосна звичайна (до 1994 р.)				
<i>Pinus sylvestris</i> L.	100	85	27	26
Сосна веймутова				
<i>Pinus strobus</i> L.	110	62	30	26
Ялина європейська				
<i>Picea abies</i> L.	110	70	30	20

На думку Л.І. Рубцова [14], найчастіше відмирання дерев у паркових та міських насадженнях спостерігається задовго до природного старіння через неправильну агротехніку догляду за ними. Щорічне збирання листя та гілок, а разом з тим і верхнього родючого шару ґрунту призводить до втрати ґрунтом родючості, а це спричиняє поганий ріст дерев. Збирання опалого листя і взагалі видалення листової підстилки негативно впливає на ріст і розвиток дерев.

За даними окремих дослідників [3], збирання у парку листової підстилки

впродовж 20 років призводить до зменшення приросту деревини удвічі. Крім того, видалення цього шару збільшує в два-чотири рази глибину промерзання ґрунту взимку. З часом істотно погіршуються властивості ґрунту внаслідок надмірного антропогенного навантаження, від чого він ущільнюється і втрачає механічну структуру, що негативно впливає на аераційний режим, кореневе дихання, біологічну активність мікрофлори та режим зволоження.

Багато дослідників [2, 6, 9, 12, 14] доходять висновку, що великі та небажані

Таблиця 2

Тривалість життя деревних порід [14]

Вид дерева	Тривалість життя, роки	
	середня	максимальна
Ялина європейська	300	600
Модрина європейська	300	600
Сосна звичайна	200	500
Бук лісовий	150	300
Граб звичайний	120	250
Дуб черешчатий	300	600
Каштан кінський	100	200
Липа дрібнолиста	200	800
Платан	200	1000
Тополя біла	100	300
Тополя пірамідальна	40	80
Ясен звичайний	150	250

зміни щодо тривалості життя дерев спричиняє самосів деяких місцевих порід. В історії майже кожного парку є періоди, коли догляд за ним послаблюється або навіть зовсім припиняється [1, 12, 14].

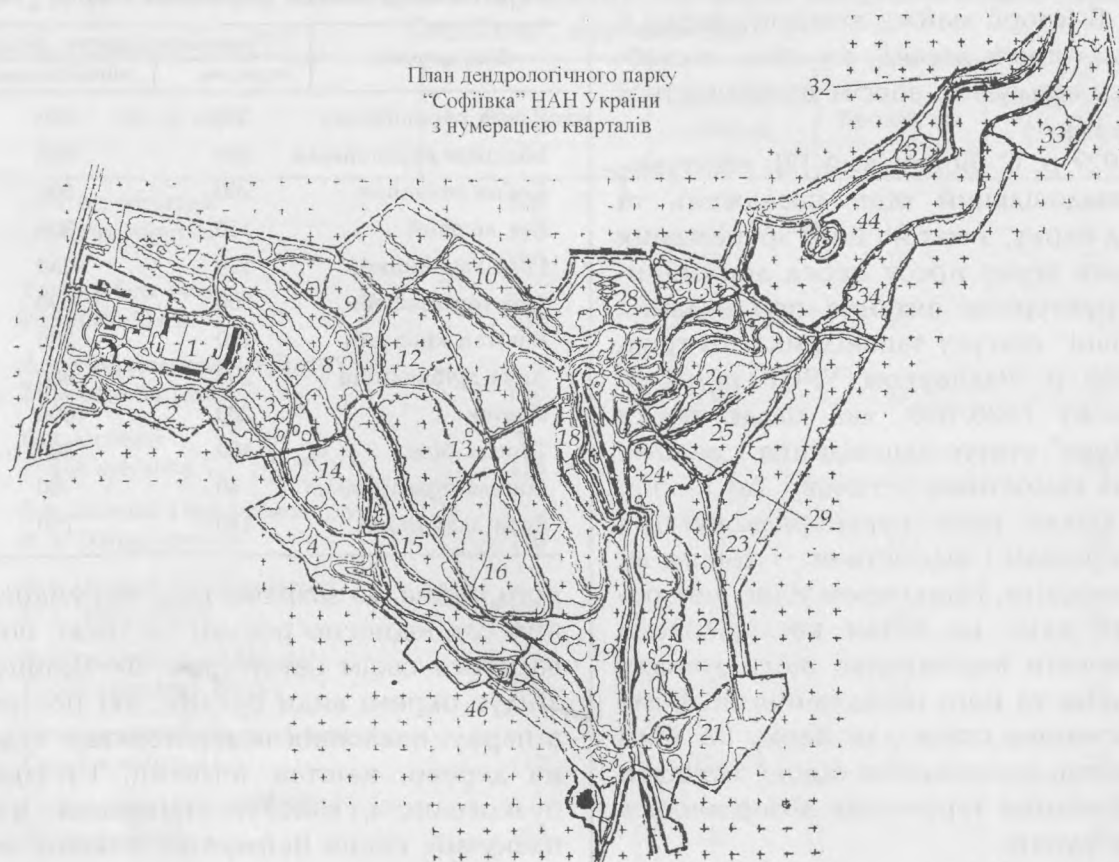
У 1927 р. С. Бонецький [2], відмічаючи незадовільний стан насаджень та споруд парку, з метою його збереження порушив через пресу перед державними структурами питання про надання "Софіївці" статусу заповідника. 18 травня 1929 р. Раднарком УРСР приймає постанову №26/630, яка надає парку "Софіївка" статус заповідника і виділяє його як самостійну установу. До 1955 р. парк кілька разів перепорядковується міністерствам і відомствам – таким, як Наркомосвіти, Наркомзем тощо, співробітники яких не могли кваліфіковано здійснювати керівництво щодо догляду за парком та його насадженнями. Саме ця постанова стала для парку та його насаджень справжньою бідою, оскільки на заповідних територіях заборонялись усілякі рубки.

Як пише О.Л. Липа [12]: "...сприятливі ґрунтово-кліматичні умови [Софіївки] для росту і розвитку деревних рослин і великий їх вік привели до того, що крони дерев у багатьох місцях зімкнулися і закрили живописні поляни. Але це сталося не скрізь: великі "джунґлі" є, наприклад, на Дубинці".

Відсутність кваліфікованої системи догляду за насадженнями парку призвела до того, що старі вікові дерева заросли самосівом аборигенних порід і через загущеність, несвоєчасні рубки та проріджуваність ландшафту зімкнулись кронами, почали суховершинити, втратили декоративність і почали випадати. Про це йдеться і в статті про "Софіївку" Ф. Базинера [1], опублікованій ще в 1851 р. в журналі Міністерства держав-

ного майна, де зазначається, що уманський сад відносно рослин не може похвалитися своїм багатством. Ф. Базинер згадує окремі види рослин, які ростуть в парку: павловнія імператорська, іудине дерево, каштан їстівний, катальпа бузковолиста, гібіскус сірійський, в'яз плакучий, сосна Веймутова, ялівець козацький, ялина канадська, платан східний, клен гостролистий, липа великолиста, гледичія колюча, ясен манний, айлант залозистий, сумах оленерогий, сосна лісова, тополя біла, верба вавилонська. При цьому він повідомляє, що дерева ці погано розміщені – переважно в зовсім закритих місцях або в глушині, серед густого лісу, де їх важко помітити.

Враховуючи, що в "Софіївці" як і в інших старовинних парках створені штучні біоценози, фахівці парку, які доглядають за рослинними насадженнями, для створення для вікових дерев найсприятливіших умов шляхом проріджування та ландшафтних рубок видаляють самосівні породи. Зокрема, такі роботи проведені впродовж останніх 15 років на

ділянці Дубинка (квартали № 12 і № 16) (див. рисунок).

Насадження представляють характерну для Лісостепу суху діброву зі старими дубами (середні дані з вибірки у 100 дерев: діаметр стовбура 57 см, висота 20 м), рідше віковими ясенами, липою, грабом. Найвища ділянка діброви сформована насадженнями дуба звичайного пізнього, граба, зрідка липи, ясена. Впродовж майже 15 років ми проводили рубки догляду, щоб оптимізувати умови для росту і природного відновлення насаджень дуба. Подаємо витяг з лісорубних білетів за останні два роки. Білет № 1 кв. 12 за 2000 р.:

граб 16 шт., клен 100 шт., ясен 30 шт., дуб 43 шт. Білет № 2 кв. 12 за 2000 р.: граб 234 шт., клен 286 шт., ясен 65 шт., берест 10 шт., липа 14 шт., дуб 93 шт. Білет № 1 кв. 16 за 2001 р.: граб 427 шт., клен 185 шт., ясен 76 шт., липа 18 шт., дуб 69 шт. Аналізуючи дані лісорубних білетів щодо ділянки Дубинка ми бачимо, що найбільше видалено самосівних дерев аборигенних порід і понад 200 дерев дуба черешчатого. Вони були уражені хворобами, шкідниками й мали інші негативні ознаки. З метою відтворення дубових деревостанів на Дубинці нами навесні 2000 р. було висаджено 200 штук 4-річних саджанців дуба че-

Біометрична характеристика насаджень головної алеї дендрологічного парку "Софіївка", серпень 2001 р.

Назва породи	№ ряду	Діаметр стовбура, см	Висота дерева, м	Кількість дерев, шт.
Липа серцелиста <i>Tilia cordata</i> Mill.	1	43–90	19–23	22
	2	41–90	13–25	16
	3	46–49	19–23	2
Каштан кінський звичайний <i>Aesculus hippocastanum</i> L.	1	48–72	21–23	5
	2	45–73	20–28	12
	3	31–90	16–25	24
Граб звичайний <i>Carpinus betulus</i> L.	1	36–61	15–23	5
	2	45–70	21–26	5
	3	32	17	1
Ясен звичайний <i>Fraxinus excelsior</i> L.	1	9–13	10–11	3
Бук лісовий <i>Fagus sylvatica</i> L.	1	4–8	3–4	39
	2	6–9	3–5	43
	3	8	4	1

решчатого на освітлених ділянках поміж дубами в добре підготовлений ґрунт. Хоча були дотримані всі агротехнічні вимоги з догляду за саджанцями, вони не дали приросту і всі загинули. У 2001 р. на цій ділянці було посіяне насіння (жолуді) дуба черешчатого з насаджень Уманського держлісгоспу. Отримано сіянці, які добре ростуть на цій ділянці.

Аналогічні роботи щодо звільнення від самосівних порід та відновлення насаджень необхідно найближчим часом виконати в кварталах № 10, 11, 16, 17, 25, 26, 27.

Особливої уваги потребують дерева головної алеї (квартал № 19), які представлені липою дрібнолистою, каштаном кінським звичайним, грабом звичайним, вік яких становить понад 100 років. Ці дерева зростають тут з 1838 р. з початку закладання алеї. Як відомо з історії парку [4], до початку ХХ ст. в на-

садженнях головної алеї зростала і тополя італійська пірамідальна. Вік тополі в умовах "Софіївки" незначний – 50 (80) років. Тому з часом вона випала, втративши свої декоративні якості. У середині 70-х років минулого століття тут було посаджено два дерева ялиці бальзамічної, а коли в 1980 р. вони були знищені повинню, то замість них посадили 20-річні дерева туї західної рівновершинної, які зростають до цього часу.

У насадженнях на головній алеї дерева розміщені у три ряди. Біометрична характеристика її насаджень наведена в табл. 3.

Дослідження останніх років насаджень головної алеї показали, що більшість дерев (наприклад, липа дрібнолиста) дуже вражаються омелою білою, серцевою гниллю, часто дуплисті. Восени 2000 р. від сильної ожеледі (місцями товщина льоду на гілках досягала 5 см) п'ять дерев загинуло, а на інших дере-

вах багато гілок було обломлено. Все це призвело до втрати декоративності дерев. Крім того, починаючи з липня місяця, листя липи дрібнолистої та каштана кінського звичайного внаслідок ураження хворобами забарвлюється в жовто-бурий колір, ніби підгорає, що справляє негативне враження на відвідувачів.

Навесні 2001 р. тут було висаджено 83 рослини бука лісового віком 14 років з метою поступової їх заміни. Наші дослідження показали, що бук лісовий є досить перспективною породою для зростання в умовах парку, оскільки він практично реінтродукований.

У даній публікації нами висвітлено лише деякі проблеми збереження вікових насаджень дендропарку "Софіївка". Виходячи з нашого досвіду та досвіду польських колег [8] щодо вирішення цієї проблеми, ми рекомендуємо:

1. Детально вивчити історію створення конкретного старовинного парку.
2. Скласти дендрологічну карту, позначивши місцезнаходження вікових дерев, за даними якої можна розгадати задум авторів парку.
3. На підставі вітчизняного та зарубіжного досвіду розробити заходи щодо відновлення вікових насаджень парку.

1. *Базинер Ф.* Краткое описание Царицыного сада близ г. Умани Киевской губернии // Журн. Мин-ва гос. имущества. – 1851. – 4, ч. 11. – С. 79–84.

2. *Бонецький С.* Деревні та чагарникові породи парку III Інтернаціоналу (кол. Софіївка) в Умані // Тр. сільгосп. ботаніки. – Харків: Радянський селянин, 1927. – 1, вип. 4. – С. 189–194.

3. *Горышина Т.Н.* Экология растений. – М.: Высш. школа, 1979. – 368 с.

4. *Иващенко В.* Исторический очерк Умани и Царицыного сада (Софиевки). – Киев: Типогр. С.В. Кульженка, 1895. – 50 с.

5. *Ільєнко О.О.* До питання про відновлення та реконструкцію ландшафтів старовинних парків // Старовинні парки і проблеми їх збереження. Тези доповідей 2-го міжнародного симпозіуму, присвяченого 200-річчю дендрологічного парку "Софіївка". – Умань, Видавнича компанія Л.М. Рибчинського, 1996. – С. 183.

6. *Колесников А.И.* Декоративная дендрология. – М.: Лесная пром-сть, 1974. – 704 с.

7. *Косенко І.С.* Лещина древовидная на Украине. – К.: Наук. думка, 1991. – 105 с.

8. *Косенко І.С.* До питання про реконструкцію старинних парків // Інтродукція деревних та чагарникових рослин в Україні. – Краснокутськ, 1993. – С. 42.

9. *Косенко І.С., Мітін В.В.* Дендрологічні проблеми парку "Софіївка" // Старовинні парки і проблеми їх збереження. Тези доповідей 2-го міжнародного симпозіуму, присвяченого 200-річчю дендрологічного парку "Софіївка". – Умань, Видавнича компанія Л.М. Рибчинського, 1996. – С. 5–12.

10. *Косенко І.С., Храбан Г.Ю., Мітін В.В., Гарбуз В.Ф.* Дендрологічний парк "Софіївка". – К.: Наук. думка, 1996. – 192 с.

11. *Лихачёв Д.С.* Поэзия садов. – Л.: Наука, 1982. – 344 с.

12. *Лыта А.Л.* Софиевка. Уманский государственный заповедник. – К.: Изд-во АН УССР, 1948. – 112 с.

13. *Рева М.Л.* Дендрарій В.В. Пашкевича в Умані // Бюл. Глав. ботан. сада. – 1965. – Вип. 58. – С. 26–29.

14. *Рубцов Л.И.* Деревья и кустарники в ландшафтной архитектуре. – К.: Наук. думка, 1977. – 272 с.

ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ ВЕКОВЫХ НАСАЖДЕНИЙ ДЕНДРОПАРКА "СОФИЕВКА" НАН УКРАИНЫ

И.С. Косенко, В.Г. Козлов, М.М. Джим

Дендропарк "Софиевка" НАН Украины,
Украина, г. Умань

Представлена биометрическая характеристика старейших деревьев парка, приведены сведения о состоянии деревьев на отдельных участках парка, рассмотрены некоторые проблемы сохранения вековых насаждений.

PROBLEMS OLD PLANTINGS CONSERVATION IN DENDROPARK *SOFIYIVKA* OF THE NAS OF UKRAINE

I.S. Kosenko, V.G. Kozlov, M.M. Dzhyim

Dendropark *Sofiyivka*
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Uman'

Biometrical characteristic of the oldest park trees, data about trees condition in local places of the park are given, some problems old plantings conservation are described.